

Циховська Е.Д.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

АРХЕТИП ПАМ'ЯТІ В ПОЕЗІЇ ЛЕОПОЛЬДА СТАФФА

Треба зауважити, що спогади мають безпосередній вплив на життя ліричного героя поезії Л. Стаффа, підпорядковуючи його настрої і через внутрішній простір його "Я" ідентифікуючи зовнішній простір, оточуючий на той момент поета:

Szara godzina wspomnień, pacierza i dzwonów

Wśród niebios na ostatni uśmiech się wysiła... [8, 272].

Аналізуючи простір пам'яті, ми вважали за необхідне виокремити його як простір історичний, або ретроспективний. Однак, на наш погляд, це не зовсім так, оскільки простір пам'яті може водночас входити до кількох моделей просторів. У книзі "Пам'ять, історія, забуття" Поль Рікер наводить тезу Е. Кейсі "Якщо уява немовби переносить нас за межі нас самих, у той час як пам'ять звертає нас до того, що позаду нас, – місце підтримує й обіймає нас, знаходячись під нами й довкола нас" [6, 204]. Отже, на відміну від уяви, пам'ять можна віднести до внутрішнього простору.

Відомо, що уява – це те, чого ще не було, а значить, у нас не було досвіду, і усі речі й об'єкти з уяви залишилися за межами нас, тобто вони знаходяться за нами, не пройшли через нас, знаходяться у зовнішньому світі, а у такому разі можуть передаватися за допомогою

модальності "там". Натомість пам'ять – це ті речі, які пройшли через нас, вони мали місце бути у нашому досвіді, а значить залишилися в нас. Тому вони належать внутрішньому простору і завдяки присутності у внутрішньому світі людини можуть презентуватися модальністю "тут". Проте пам'яті також притаманна реальність, на відміну від уяви. Простір пам'яті не може знаходитися поза часом, оскільки те, що я про нього згадую, вже розташовує його у минулому.

Архетип пам'яті тісно пов'язаний з душею у трактуванні, яке йому надала філософія Платона. Давньогрецький мислитель розділяв погляд піфагорійців та орфіків на безсмертність душі, вважаючи, що до свого тілесного втілення душа перебуває у надчуттєвому світі, де споглядає ідеї, які потім упродовж земного буття вона поступово пригадує. Напевно під впливом платонівської концепції Святий Августин вважав, що пам'ять – це продукт діяльності душі, хоча розташовував її фізіологічно – у мозку людини.

Концепт душі, презентований поезією Л. Стаффа, віддзеркалює саме таке забуття душею небесних ідей:

*I już o żadnym niebie nie pamięta
Ani się piekłem żadnym nie udrećca
Dusza, radością i bólem rozpięta*

Na cichym niebie, jak krzyż i jak tęcza [9, 665].

Прикметно, що "у греків було два слова – *mnepe* и *anamnesis* – для позначення, с одного боку, спогаду, що народжується врешті-решт пасивно, тому його появу в голові можна схарактеризувати як почуття – *pathos*; з іншого боку – спогаду як об'єкту пошуку, який зазвичай називається спогадом, пригадуванням" [6, 21]. Так, Арістотель у трактаті "Про пам'ять і пригадування" розрізняв людей за категоріями – "ті, що пам'ятають, і ті, що пригадують" [1, 161].

Стаффівській візії душі притаманні обидва процеси. Душа ліричного героя в процесі життя мимовільно згадує набуте в передостанньому світі; через пробліски спогадів поет намагається згадати цілісність: "*Szczęście śniło w mej duszy głęboko uspihone... / Nie było tu o sobie wiedzieć ni mnie o niem!*" [8, 334].

Л. Стафф перейняв з філософії Платона не тільки концепцію про пам'ять світової душі, а й саму теорію про пам'ять, що відома як гіпотеза воскової пластини. Згідно з цією теорією враження прописуються у нашому розумі, як на восковій пластині, по поверхні якої щось малюють загостреною на кінці паличкою:

*A z wosku lepię błądą gromnicę, by świecznik
Rozjaśnił moich wspomnień bezpłodnych łzawicę...* [8, 270].

Враження, на думку Платона, зберігаються на поверхні воску до тих пір, поки з часом не зітруться, залишивши по собі гладку поверхню. Власне гладка поверхня воску є іншою стороною процесу пам'яті – забуттям. У грецькій міфології цим двом сторонам одного процесу відповідали дві персоніфікації – богиня пам'яті Мнемозина й річка забуття Лета. Про цю протилежність пам'яті ніколи не забував Л. Стафф, експонуючи у своїй поезії і забуття.

Близький до платонівського уподібнення пам'яті і Д. Локк, який уподібнював пам'ять не до воскової, а до мідної дошки, що покрита літерами, які час непомітно згладжує, якщо іноді не оновлювати їх різцем.

Л. Стафф ставиться до спогадів не як до минулого, що мало місце в його житті, а як до невід'ємного атрибуту його теперішнього, джерела його сьогоденних натхнень і емоцій, на влучне визначення К. Чаховського: "Рефлексивний характер поезії Стаффа підкреслюється за допомогою схоплення ліричної хвилі у спогаді про минуле, яке щойно відбулося. То не є

епічним поглядом на минуле, а викликом того минулого у вигляді начебто теперішнього його існування" [3, 267].

Спогади – це стафівська територія сакрум, що виявляється як джерело суму, так і щастя, оскільки тільки спогадами, на думку поета, він може бути щасливим, розтягуючи колишню хвилю щастя на довгий проміжок свого теперішнього буття:

... *Szczęście*

*Nie stwarza nic prócz wspomnienia,
A jedna chwila radości wystarczy
Na długie lata cierpienia* [9, 642].

І коли спогад з певних причин не приходить, то це прирівнюється до смерті серця:

*Gdy do mnie przyszedł ból wspomnień w gość,
Dalem mu chleba i wina dość [...]*

A potem długi nie przyszedł czas...

A ja uczulem w piersi swej głaz!

Więc z niepokojem pierś swą rozdarłem,

A głaz ten sercem mem był umarłem [8, 420].

Іншої думки дотримується Сорен К'єркегор, який, визнаючи заманливість спогадів, водночас зазначав, що "немає нічого згубнішого за спогади. [...] Жити спогадами – не можна і уявляти собі нічого вище за це життя: жодна дійсність не може так задовольнити, наповнити людину, як спогад; у спогаді є така "дійсність", якої ніколи не має сама дійсність" [4].

Не можна залишати поза увагою важливу роль, яку відіграє пам'ять і у синестезії, адже, за словами Х.Л. Борхеса, "значною мірою ми сформовані нашою пам'яттю" [2, 38]. У більшості випадків синестезія стає продуктом нашої пам'яті. Процес функціонування пам'яті влучно передають рядки з трактату Аристотеля "Про пам'ять і пригадування": "... чому іноді, коли стан (πόθος) наявний, а речі – немає, пригадується те, чого нема?" [1, 162]. У процесі відчуження запаху та споглядання якоїсь матеріальної речі задіюється індивідуальна пам'ять. Пригадуються апостеріорні асоціації з минулого особистості, що йдуть незмінно з певним запахом, з певною формою речі, з певним звуком, як у вірші Л. Стаффа "Wspomnienie": "Czerwone poziomki / Dzieciństwem wonieją..." [9, 639].

У героїні роману Габрієля Гарсія Маркеса "Сто років самотності" Фернанди такою річчю, що йде у парі з індивідуальною асоціацією, стає одяг королеви, який вона часто носила вдома: "Якщо б бачили, як вона кривляється перед дзеркалом, надихаючи себе величними позами й жестами, подумали б, що вона з'їхала з глузду. Проте вона не була навіженою. Попросту королівські одягання дали поштовх механізму її пам'яті" [5, 462].

Протилежну картину спостерігаємо в іншому образі цього твору Ауреліано Буендіа, який після затворницького образу життя вдома за вивченням книжок вперше виходить у зовнішній простір міста. Речі для нього не є носіями інформації, а зовнішній світ міста позбавлений синестетичних асоціацій: "Його ніщо не цікавило з побаченого поки він йшов, можливо, через те, що згадувати – для порівняння – не було про що, а безлюдні вулиці й порожні будинки виглядали так, як він їх собі уявляв тоді, коли віддав би душу, лише б на них подивитися" [5, 465].

У процесі згадування Аристотель зауважує співіснування двох речей – впливу, який здійснюється на пам'ять, і самого того, хто впливає, іншими словами, вражень від суб'єкта і самого суб'єкта. Аристотелем ставиться питання про першочерговість у цій реляції і про можливість існування нарізно пам'яті від суб'єкта і пам'яті про враження від суб'єкта: "Однак

якщо повідомлене про пам'ять є вірним, то чи пригадає [душа] самий цей вплив або те, що його викликало? Якщо самий вплив, то ми не пам'ятали б про відсутнє. Якщо ж те, що його викликало, то яким чином, відчуваючи вплив, ми будемо пам'ятати те, чого не відчуваємо, – те, що відсутнє?" [1, 162].

Таку закономірність речей спостерігаємо у вірші Л. Стаффа "Strofa", де автор звертається до зворотної сторони процесу запам'ятання – забуття. В одному рядку концентрується увага на візуальній деталі людини – її очей; епітет із семантикою фізичної характеристики – розміру очей ("величезні") знаходиться поруч з іншим епітетом ("солодкі"), що демонструє враження від зображуваного. Таким чином, об'єкт запам'ятання йде у парі аристотелівської пам'яті про існування речі і враження від неї: "A że zapomnieć ciebie muszę, / Twe oczy słodkie i ogromne..." [8, 426].

Л. Стафф не позбавлений ностальгії за дитинством. Так, у вірші "Niedziela" збірки "Wiklina" вибір ліричним героєм стежки, якою він буде йти, умовно семантично ділить твір на дві частини. Дві стежки автор представляє як два різні виміри. Різні, тому що одна стежка веде до осінньої пори року з мертвим листям:

Nie pójdę tą ścieżką

Wiednącą opadłymi liśćmi:

Tu z każdym krokiem

Coraz głębsza, coraz mglistsza jesień... [9, 857].

Натомість інша стежка, яку саме й обирає ліричний герой, веде до полярно протилежної картини – весняно зеленої, квітучої, тобто відбувається поєднання, що не зустрічається у реальному фізичному світі, а тільки в поетичній уяві митця:

Zawrócę tam, gdzie zielono,

Do źródła,

Nad którym kwitną niebem

*Dziecinne **niezapominajki***

*I **amięć** w ciszy szuka ustami*

Twojego imienia.

Згадуючи незабудки, що ростуть на другій стежці, поет перед наступним словом "пам'ять" спеціально не ставить жодних розділових знаків, хоча за правилами пунктуації треба ставити кому, щоб підкреслити однаковість семантичного поля слів "незабудка" і "пам'ять". Таким чином, народжується інше словосполучення "niezapominajki i pamięć", яке посилює ефект прагнення ліричного героя звертатися до минулого, що нагадує платонівські міркування щодо взаємопроникнення пам'яті й уяви. Міркування, сконцентроване на "темі eikōn, говорить про представлення у теперішньому відсутньої речі; воно немовби ратує за охоплення проблематики пам'яті проблематикою уяви" [6, 25].

Образ незабудки зустрічаємо і у таких молодопольаків, як К.М. Гурський, С. Малашевський, Б. Бутримович, С. Кораб-Бжозовський та ін. Не залишається поза увагою Л. Стаффа барва квітки, яку він асоціює з небом, а дослідник рослинної символіки в поезії Молодої Польщі І. Сікора тлумачить історію її кольору: "копір блакитний (барва незабудки) часто викликав у поетів думки про нескінченність, міркування про Бога, мінливість, містичне споглядання тощо" [7, 82]. У цьому випадку мова йде про "швидкоплинність", тому що епітет "*Dziecinne niezapominajki*" вказує на певний період життя Л. Стаффа – дитинство.

Тему спогадів і дитинства Л. Стафф продовжує віршем "Matka" [9, 889], який додає до синонімічного ряду "незабудка" й "пам'ять" лексему "спогад". Одну з перших ролей у цьому

вірші відіграє уточнення хроносу подій: первісно у творчості Л. Стаффа сутінки присутні як межа між двома полюсами, наприклад, днем і ніччю, а в даному випадку як межа між дитинством і зрілістю. Сутінки разом з іншим образом “колиски” семантичним рефреном акцентують увагу на початок і на кінець явища:

*O zmierzchu przy oknie
Matka trąca nogą bieguny
Kołycki, w której śpi dziecko.*

*Ale już nie ma kołycki,
Ale nie ma już dziecka.
Poszło pomiędzy cienie.*

*Matka sama siedzi o zmierzchu,
Kołyce nogą wspomnienie [9, 889].*

Цікавим є те, що поезія “Matka” складається з двох нерівнозначних по розміру куплетів, якими Л. Стафф семантично розділив два часові відрізки, виокремивши матір з дитиною, а потім показавши її самотньою. Причому, автор віддзеркалює деякі слова першого куплета в другому (“zmierzch”, “noga”, “kołycka”), зображуючи дві різні ситуації в одному й тому ж просторі. Отже, повторення іменників акцентують увагу на тому, що попри те, що дійові особи ті ж самі, той же самий простір, та ж сама доба, цьому простору не вистачає єдиної художньої деталі – дитини, замість неї мати колише “спогад”.

І таке співставлення “дитина” – “спогад” або сюжетна лінія “була дитина” – “залишився спогад” не випадкове своїм контекстом, як не випадкова позиція / розташованість цих слів у вірші, коли кожне з них замикає одну з двох сюжетних ліній – частин твору, сигналізуючи таким чином кінцевий продукт попередньої дії.

Можна припустити, що оскільки Л. Стафф вивчав філософію і романістику у Львівському університеті, то йому було відомо аристотелівське, а згодом і сенсуалістське порівняння новонародженої дитини з поняттям “tabula rasa” (з латинської – гладка, чиста дошка для писання) для позначення стану свідомості людини, яка ще не володіє певними знаннями через відсутність зовнішніх почуттів і досвіду.

Як відомо, термін “tabula rasa”, що з’явився ще в античній філософії (у Платона, Аристотеля, в стоїцизмі), був тісно пов’язаний з процесом пам’яті. Точніше сказати, при розмірковуваннях про пам’ять давні греки залучали метафору воскової дошки. Сократ уподібнює цю дошку дару: “уяви, що в наших душах є воскова дошка”, – каже він у діалозі “Тестет” Платона. “Скажімо тепер, що це дар матері Муз Мнемосини, і, підкладаючи його під наші відчуття і думки, ми робимо в ньому відтиск того, що хочемо запам’ятати з побаченого, почутого або самими нами придуманого, начебто залишаючи на ньому відбиток перснів. І те, що застигає у цьому воску, ми пам’ятаємо й знаємо, поки зберігається зображення цього...” [6, 26].

Таким чином, згідно з філософією давніх греків виходить, що в першій частині вірша “Matka” Л. Стаффа зображується спляча дитина, що уподібнюється чистій дошці, а в другій – замість дитини залишається спогад про неї як відтиск на цій дошці.

Отже, архетип пам’яті, входячи до ретроспективного (історичного) та внутрішнього простору, займає почесне місце у творчості Л. Стаффа. Пов’язаний у поета з платонівською концепцією душі, з функціонуванням синестезії, простір пам’яті розкривається через концепт дитинства, метонімічний образ незабудки, постаючи невід’ємною складовою теперішнього

буття ліричного героя поезій Л. Стаффа. Зазначається, що спогад презентується через образ дитини як "tabula rasa".

Література.

1. Аристотель. О памяти и припоминании // Вопросы философии. – 2004. – №7. – С. 161–168.
2. Borges Jorge Luis. Czas // Literatura na świecie. – Miesięcznik. – №12 (209). – Warszawa. – Grudzień 1988. – S. 36–44.
3. Czachowski K. O poezji Leopolda Staffa. 267–268. Księga pamiątkowa ku czci Leopolda Staffa: 1878–1948 / [zebrali i przygotowali do druku Juliusz W. Gomulicki i Julian Tuwim]. – Warszawa: Związek Zawodowy Literatów Polskich, 1949. – 369 s.
4. Кьеркегор С. Афоризмы эстетика // <http://www.kierkegaard.newmail.ru/works/Aphorisms.html>.
5. Маркес Г. Сто лет одиночества. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 544 с.
6. Рикёр П. Память, история, забвение // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik.
7. Sikora I. Przyroda i wyobraźnia: o symbolice roślinnej w poezji Młodej Polski. – Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992. – 181 s.
8. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.1. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1147 s.
9. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.2. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1033 s.

Аннотация

В статье рассматривается архетип памяти в поэзии Леопольда Стаффа сквозь призму платоновской концепции души, синестезию, концепт детства, метонимический образ незабудки и др.

Summary

The article deals with an archetype of the memory in Leopold Staff's poetry through the prism of Plato's conception of a soul, synesthesia, concept of a childhood, metonymical mode of the forget-me-not.

Ключевые слова: память, воспоминание, ретроспективное пространство, модальность, душа, синестезия, детство.

Key words: memory, recollection, retrospective space, modality, soul, synesthesia, childhood.